

Нова українська школа

Марія Чумарна

Літературне читання

ЧАСТИНА 1

клас

Марія Чумарна

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти

(у 2-х частинах)

Частина 1

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2025

УДК 811.161.2(075)

Ч-90

Підручник створено за Типовими освітніми програмами,
розробленими під керівництвом О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна

Чумарна М. І.

Ч-90 Літературне читання : підручник для 4 кл. закладів
загальн. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. / М. І. Чумарна. —
Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2025. — 96 с. : іл.
ISBN 978-966-10-9210-4

Зміст підручника відповідає Державному стандарту
початкової освіти та Типовим освітнім програмам, роз-
робленим під керівництвом О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна.
Для учнів та учениць 4 класу.

УДК 811.161.2(075)

*Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання
не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

<https://edodatok.com/9210-4/>

ISBN 978-966-10-9210-4

© М. І. Чумарна, 2025
© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2025

Дорогі четвертокласники та четвертокласниці!

Вітаємо вас на новій сходинці шкільного життя. У четвертому класі ви дізнаєтеся про таємниці творення світу і людини, перегорнете сторінки історії рідної України, ознайомитеся з народними звичаями, здійсніте фантастичні мандрівки разом із персонажами оповідань і повістей.

Цей підручник проведе вас у коло мудрих і прекрасних думок у творах видатних письменників, допоможе глибше відчувати красу рідного слова, ознайомить з різними літературними жанрами та видами усної народної творчості. Вашими друзями стануть герої відомих книг.

Але найголовніше — ви зможете самі творити і поповнювати літературну скарбницю смішинками, віршами, загадками, оповіданнями, казками, малюнками.

Щасливої мандрівки у книжковий світ!

Умовні позначення

— читаємо виразно

— працюємо творчо

— дискутуємо

— запам'ятовуємо

— досліджуємо

— працюємо в парах,
групах

— виконуємо завдання;
відповідаємо на запитання

— словничок

— використовуємо інтернет-джерела

РІДНА МОВА

Спитай себе, дитино, хто ти є, —
і в серці обізветься рідна мова;
і в голосі ясним ім'я твоє
просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
ти полетиш, де світу далечизна,
та в рідній мові буде вся душа
і вся твоя дорога, вся Вітчизна.

У просторах, яким немає меж,
не згубишся, як на вітрах полова,
моря перелетиш і не впадеш,
допоки буде в серці рідна мова.

Дмитро Павличко

СВІТ НАРОДИВСЯ ДЛЯ МЕНЕ

Сонце — золоте яечко в небі —
Всім довкола радість засіває,
І в його промінні все зростає.
Так сотворений цей світ для тебе!

ОСІННЄ ЛИСТЯ ОБЛІТАЄ

Осіннє листя облітає,
бо відлетіли вже пташки.
Трава у лузі догоряє,
чорніють верби край ріки.

Скінчилось літо! Що весною
колись завітло — відцвіло.
І ми дивуємось з тобою:
весни неначе й не було!

Минають дні, минають квіти, —
бо є початок і кінець.
Поглянь у небо: зорі світять,
із місяцем ведуть тане́ць.

Фото Всесвіту

Чи є у зір весни початок
і день народження зірок?
Чи можуть ці зірки згасати,
як пелюстки земних квіток?

Дивлюся в небо фіалкове
і зрозуміти хочу світ.
Вже моє серденько готове
в космічний рушити політ!

Я хочу все на світі знати!
Коли з'явилася Земля?
Як виникли стрімкі Карпати?
Як світить сонечко здаля?

Як народились в світі люди,
рослини, звірі і пташки?
І доки нам світити будуть
у небі синьому зірки?

Марія Чумарна

Зверни увагу на вірш, яким починається розділ. Чому перші літери у рядках виділені? Як називають вірш, назву якого можна прочитати за першими літерами в рядках?

Завдання на вибір

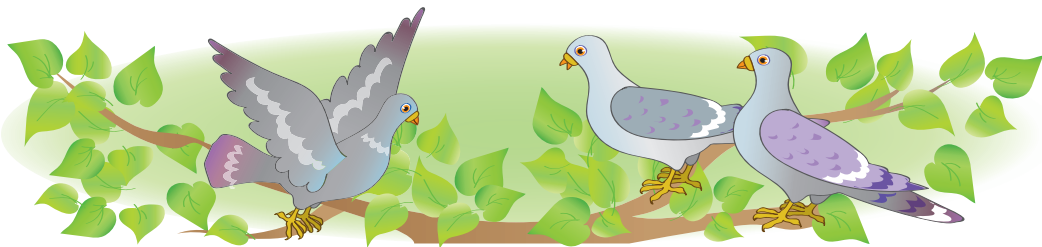
1. Розкажи, що тобі відомо з прочитаних книжок чи побачених фільмів про світ, в якому живеш, про небесні світила, про таємниці Всесвіту, які тебе цікавлять.
2. Придумай свою історію виникнення Землі, Сонця і Місяця.
3. Склади коротку казку «День народження зірок».

КОЛИ НЕ БУЛО З НАЩАДА СВІТА

Українська стародавня колядка

Коли не було з нащада світа,
тоді не було ні неба, ні землі,
а тільки було синє море,
а серед моря — зелений явір.
На явороньку — три голубоньки,
три голубоньки радоньку радять,
радоньку радять, як світ сновати:
— Та спустімося на дно до моря,
та дістанемо дрібного піску.
**Дрібний пісочок посіємо ми,
та нам станеться чорна земляця.**
Та дістанемо золотий камінь,
**золотий камінь посіємо ми, —
та нам станеться ясне небонько.**

Ясне небонько, світле соненько,
світле соненько, ясен місячик,
ясен місячик, ясна зірниця,
ясна зірниця, дрібні зірочки.

Нащáдо — велика темрява, з якої народився світ.

Об'єднайтеся у дві групи. Оберіть і обговоріть одну з виділених у вірші фраз; висловіть свої уявлення про створення неба та землі: створіть власні презентації на цю тему в малюнках, відеороликах, фантастичних історіях.

Про що радилися три голубоньки?

Послухай колядку у виконанні Ніни Матвієнко.

ЩО ПОСІЄШ, ТЕ Й ПОЖНЕШ

Будь розумним і простеж:
з джерела росте криничка,
а із зернятка — пшеничка.
Золотіють колоски —
і на хліб, і на паски.
Можна сіяти й слова.
З добрих лиха не бува,
добрі зійдуть лиш добром,
наче квіти під вікном.
А хто сіє злі рядки,
в того зійдуть будяки.
Всі колючі, нахабнючі,
ще й на всіх у світі злючі.
Зрозуміли ви, авжеж?
Що посієш, те й пожнеш.

Микола Гриценко

Обговоріть, чи можна сіяти слова. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора?

КАЗКИ, МІФИ І ЛЕГЕНДИ ПРО ТВОРЕННЯ СВІТУ

З давніх-давен люди, задивлялися на зорі та уявляли собі, що десь там, у небі, небесна родина теж поглядає у бік нашої Землі.

Ще до того, як з'явилися перші книги, бабусі та дідусі, матусі й татусі розповідали дітям на ніч таємничі історії. Це були розповіді про те, як творився світ, як у ньому народилися рослини і тварини, а згодом — люди. Найдавніші перекази про створення світу, виникнення життя на Землі називають **міфами**.

Історії про героїчні подвиги богатирів та мандри в різних світах, які любляють діти, іменують **казками**. Казка (як розповідали давні міфи) була матір'ю нашої мови.

Давні усні оповіді про важливі події називають **переказами**: від слова «переказувати» чи «переповідати». Згодом люди почали придумувати невеликі оповідки про походження назв річок та озер, гір і долин, селищ і містечок, навіть дерев і рослин! Їх у народі назвали **легендами**.

Короткі повчальні життєві історії називають **оповідками, притчами чи байками**, а зовсім коротенькі — **анекдотами, жартами, загадками, скоромовками та прислів'ями**.

Отож, вирушаймо в мандрівку світом міфів, казок, переказів, легенд, притч і байок!

- Які цікаві історії, казки та оповідки ти знаєш? Чи подобається тобі читати про чарівні пригоди?
- Розкажи про незвичайну пригоду, яка трапилася з тобою. Спробуй розповісти чи записати історію про своє місто/село.

РОД-ВСЕДЕРЖИТЕЛЬ, БІЛОБОГ І ЧОРНОБОГ

Давньоукраїнський міф

Коли ще не було Землі, а тільки великий Океан розливався довкола, летіли по небу три соколи: Род-Вседержитель, що все народжує і утримує в космосі, та його сини Білобог і Чорнобог. Батько дорогу вибирав, а сини несли у дзьобах сніп колося та жменьку землі. Колосся ніс Сокіл-Білобог, а землю — Сокіл-Чорнобог.

І впустив землю Чорнобог, і впала вона на дно моря. І з волі Сокола-Рода перекинувся Чорнобог у сизого селезня та пірнув на морське дно. Виніс Чорнобог землю з морського дна, і піднявся посеред Моря-Окіяну острів Буян, на якому утворилася біла Гора, а на її вершині виріс Прадуб. Так було створено землю посеред безмежного Океану і розділено час на день і ніч.

Тоді Білобог, перекинувшись сизим селезнем, піднявся до Небес, кинув зерно — і впало воно в чорнозем, сповнене ярої сили. А Сокіл-Род сів на вершині Прадуба і став правити створеним світом.

Коли Земля заселилася різними створіннями і людьми, наказав Сокіл-Род своїм синам наділити все створене душами, які є частками самого Рода. Дав їм золотого молота і велів бити по каменю, що лежав біля підніжжя Прадуба. Вдарив Білобог — і золоті іскри в небо злетіли. Вдарив Чорнобог — злетіли чорні ворони та розповзлися змії.

З того часу душі людей, що живуть у світлі Правди, схожі на золоті іскри, а душі тих, хто живе у Кривді, — на чорних воронів.

Обговоріть, чи справді душі людські обирають, якою дорогою їм ходити, — дорогою Правди чи дорогою Кривди. Як, на вашу думку, живе людина по правді?

ЯК ВИНИКЛО ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ

Багато міфів і казок стверджують, що світ народився з велетенського золотого яйця. Може, спершу це було наше Сонце чи Галактика? Підказку шукай у казці «Яйце-райце».

Міфи різних народів, як і український міф про Білобога та Чорнобога, розповідають про наш земний світ як про чарівне велетенське дерево, у верховітті якого живуть небесні птиці. Нагорі — небесний світ. Земний міститься у стовбурі світового дерева, а в його корінні — підземний світ. У наших з тобою предків дерево світу називалося Прадубом або Ясенем. Тому і нашу Землю ми часто називаємо Ясен Світ.

Хто ж засіяв ті перші дерева, з яких почалося життя рослин, звірів і людей? Звичайно, це були володарі неба. А «дерево світу» наші матусі та бабусі вишивають на рушниках і сорочках, малюють на писанках.

СОТВОРЕННЯ СВІТУ

З «Книги Буття» Старого Завіту

На початку сотворив Бог небо і землю. Земля ж була пуста і порожня, та й темрява була над безоднею, а дух Божий ширяв над водами.

І сказав Бог: «Нехай буде світло!». І настало світло. І побачив Бог світло, що воно добре, та й відділив Бог світло від темряви. Назвав же Бог світло — день, а темряву назвав ніч. І був вечір, і був ранок — день перший.

Тоді сказав Бог: «Нехай посеред вод буде твердь, і нехай вона відділяє води від вод!». І зробив Бог

твердь, і відділив води, що під твердю. Тож сталося так. І назвав Бог твердь — небом. І був вечір, і був ранок — день другий.

Тоді сказав Бог: «Нехай зберуться води, що під небом, в одне місце, і нехай з'явиться суша». І так сталося. І назвав Бог сушу — земля, а збір вод назвав морями. І побачив Бог, що воно добре. І сказав Бог: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння, і плодові дерева, що родять плоди з насінням за їхнім родом на землі». І так сталося. І вивела земля з себе рослини: траву, що розсіває насіння за своїм родом, і дерева, що родять плоди з насінням у них за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок — день третій.

Тоді сказав Бог: «Нехай будуть світила на тверді небесній, щоб відділяти день від ночі, й нехай вони будуть знаками для пір (року), для днів і років; нехай будуть світила на тверді небесній, щоб освітлювати землю». І так сталося. І зробив Бог два великі світила: світило більше — щоб правити днем, а світило менше — щоб правити ніччю, і також зорі. І примістив їх на тверді небесній, щоб освітлювати землю, та правити днем і ніччю і відділяти світло від темряви. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок — день четвертий.

Тоді сказав Бог: «Нехай кишать води живими створіннями й нехай птаство літає над землею по під твердю небесною». І сотворив Бог великих морських потвор і всілякі живі створіння, що повзають та кишать у воді, за їхнім родом, і всіляке птаство крилате за його родом. І побачив Бог, що воно добре; і благословив їх Бог, кажучи: «Будьте плідні і множтеся та наповняйте воду в морях, і птаство нехай множитися на землі». І був вечір, і був ранок — день п'ятий.

Створення світу. Ян Брейгель молодший

Тоді сказав Бог: «Нехай земля виведе з себе живі створіння за їхнім родом: скотину, плазунів і диких звірів за їхнім родом». І сталося так. І сотворив Бог диких звірів за їхнім родом, скотину за родом її, і всіх земних плазунів за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. Тож сказав Бог: «Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу, і нехай вона панує над рибою морською, над птаством небесним, над скотиною, над усіма дикими звірами й над усіма плазунами, що повзають на землі».

І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх. І благословив їх Бог і сказав їм: «Будьте плідні й множтеся, і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі; пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усяким звіром, що рухається по землі».

Потому сказав Бог: «Ось я даю вам усяку траву, що розсіває насіння по всій землі, та всяке дерево, що приносить плоди з насінням: вони будуть вам на поживу. Всякому дикому звірові, всякому небесному птаству, всьому, що повзає по землі й має в собі живу душу, я даю на поживу всяку зелень трав». І так

сталосся. І побачив Бог усе, що сотворив: і воно було дуже добре. І був вечір, і був ранок — день шостий.

Так закінчено небо і землю з усіма її оздобами. Бог закінчив сьомого дня своє діло, що його творив, і спочив сьомого дня від усього свого діла. І благословив Бог сьомий день, і освятив його; того дня спочив Бог від усього свого діла.

Таке було походження неба і землі, коли сотворено їх.

Коли Господь Бог творив небо і землю, не було ще на землі ніякої польової рослини, бо Господь Бог не посилав дощу на землю, і не було людини, щоб порати землю. Але виходила волога з землі й напувала всю поверхню землі.

Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороку та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою. Господь Бог насадив сад у Едемі, на сході, й оселив там чоловіка, що його утворив.

І виростив Господь Бог із землі всяке дерево, принадне на погляд і добре для поживи, і дерево життя посеред саду та й дерево пізнання добра і зла.

 Панувати — тут: господарювати, порядкувати, творити.

 Об'єднайтеся у шість груп. Підготуйте розповідь та ілюстрації до розповіді про те, що відбувалося у світі упродовж днів творення.

- • Зверни увагу на різницю у створенні рослин, тварин і людей. Чи брала земля участь у творенні? А вода?
- Чим відрізняється людина від усіх інших створінь? Чи дозволено їй вбивати інших живих істот? Що даровано Богом людині як їжа?
- Як іще називають Едемський сад?

 Поміркуйте, для чого у своєму саду Бог посадив поряд з деревом життя дерево пізнання добра і зла. Якими ви уявляєте ці дерева?

Спробуй переказати біблійний міф як казкову історію. Можеш розпочати її приблизно так: «Колись давно задумав Бог створити світ, у якому ми сьогодні живемо...».

Дім в Богданівці.
Катерина Білокур

Прислів'я

- ◆ Дай землі, то і вона тобі дасть.
- ◆ Земля дає все і забирає все.
- ◆ Земля багата — народ багатий.
- ◆ Земля — наша мати, всіх годує.
- ◆ Земля найбагатша, вода найсильніша.
- ◆ Добро не пропадає, а зло умирає.

Завдання на вибір

1. Спробуй пояснити наведені прислів'я.
2. Вибери один мудрий вислів як тему і склади невеличку казку чи оповідання.
3. Намалюй до свого твору малюнок.

Прочитай і відгадай загадку.

Хто земні тіла будує?

Хто усіх-усіх годує?

В кому — ласка, в кому — сила,
що саме життя зростила?

Розглянь твори живопису на тему творення світу.

ДУМАЄ СОНЦЕ ЖИТОМ-ПШЕНИЦЕЮ

Думає сонце житом-пшеницею,
думає **туча** рясними дощами,
думає скеля живою криницею,
що **жебонить** ручаєм між кущами.

Думає осінь кленовим золотом,
думають весни вербовим пухом,
думає кузня **ковадлом** і молотом,
думає колесо вічним рухом...

Микола Руденко

А про що думає твій маленький Всесвіт? Спробуй продовжити вірш своїми міркуваннями. Що відчувають квіти на твоєму вікні? Як озивається до тебе рибка в акваріумі? Що «кажуть» твої домашні друзі — песики і котики?

Обговоріть, чи відчувають тварини любов і дружбу? Чи можуть вони відгукуватися на вияв доброзичливості людини? Чи є почуття в рослин? Чи відчувають вони тривогу й острах, коли ми наближаємося до них?

ПЕРЕКАЗИ ТА ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Живучи серед природи, люди уважно приглядалися до кожної рослинки, пташини, а особливо — до тварин. Вони помічали, що кожне живе створіння чимось схоже на людину і може її багато чого навчити.

А ти задумуєшся над тим, чого тебе може навчити квітка, яка своїм ніжним ароматом наповнює сад на світанку? Чи пташка, яка щасливо щебече під твоїм вікном? Прочитай деякі перекази й легенди про близьких нам істот. Можливо, в них ти знайдеш відповіді на всі питання, які у тебе виникнуть.

ПРО ВЕЛЕТІВ І МАЙБУТНІХ ЛЮДЕЙ

Переказ

Колись жили такі великі люди, що, бувало, по лісі ходили, як по траві. А то вже як наші часи наставали, один велетень десь і надибав плугатаря з волами, плугом і погоничем. Забрав усіх на долоню й приносить їх до тата.

— Подивись, — каже, — тату, яких я надибав мишенят!

А тато глянув:

— Не мишенята то, сину, а такі люди, що після нас будуть!

Отак не стало в світі велетів...

А ще кажуть, що після нас будуть такі люди, що на одній печі їх дванадцять поміститься.

ЛЕЛЕКИ

Легенда

Лелека (бузьок, чорногуз) в українців вважається найближчим до людських жител і людської долі. Колись чужинці називали українців лелеками або лелегами (можливо, за цю шанобливу любов до бузьків). Наші давні родичі вважали, що бузько приносить в сім'ю дітей. Якщо пара чорногузів селилася на хаті чи зрубі старого дерева поблизу двору, це вважалось добрим знаком. Лелеки оберігали людський двір своєю мудрою любов'ю. Люди спостерегли, що вони попереджають про наближення біди.

СОЛОВЕЙКО

Легенда

Соловей не завжди був мешканцем нашої української землі. Кажуть, що колись солов'ї жили у

прекрасному саду одного індійського царя і приносили йому пісні з усього світу. Якось одна пташина прилетіла в Україну. Весь день пронудьгувала вона в саду, бо люди трудилися в полі. Але коли увечері вони повернулися до своїх домівок, то так заспівали, що серце соловейкове затьохкало від щастя! Таких красивих пісень він не чув ніде у світі. Тому наступної весни ціла зграя солов'їв прилетіла в Україну, аби винести з неї море прекрасних мелодій, від яких розцвів сад заморського царя.

І з того часу солов'ї щороку прилітають на нашу землю, аби наслухатися пісень і самим посіяти радість у серцях людей, які, на жаль, дедалі менше співають, хоча земля у них — найкраща, а серця — найдобріші.

 Придумай легенду про ластівку, соловейка чи бузька. Може, тобі сподобалася легенда про велета, і ти захочеш пофантазувати про те, якими були і колись будуть люди?

 Легка, немов пір'їнка, ця історія:
Елегію в словах вона снує,
Геройський дух землі передає,
Едемський сад словами нам відтворює.
Ніхто не знає, як творились квіти,
Дерева, ріки і високі гори, —
Але вона казкове диво творить!

- • Чи вдалося тобі прочитати назву вірша?
• Перекажи своїми словами, що таке легенда.

НУ Й ГАРНО ВСЕ ПРИДУМАВ БОГ!

Ну й гарно все придумав Бог!
Як тато й мама — то удвох.
А як бджола — то у гурті,
сова — в дуплі й у самоті.
Придумав рибок ціле море,
Карпати-гори й хмари-гори.
Придумав сонце — соняха вгорі,
а зорі засвітив, як ліхтарі.
І місяця поставив на сторожі
лілеї, чорнобривчика і рожі.
А щоб забути геть про все сумне,
придумав Бог тебе й мене!

Галина Кирпа

- Спробуй доповнити вірш своїми роздумами. Кого ще, окрім бджоли, придумав Бог у гурті? Які ще птахи чи звірі живуть самотниками, як сова?
- Чим, на твою думку, людина звеселяє Бога?
- Чи всі людські вчинки приносять світові лише радість?

Вивчи вірш напам'ять.

Обговоріть, чи можливо зберегти цей прекрасний світ?
Що, на вашу думку, його руйнує?

Складіть про це розповідь.

Підсумовуємо прочитане

1. У яких міфах розповідається про створення світу?
2. Чим відрізняється легенда від міфу?
3. Який птах в Україні вважається охоронцем людських жител?
4. Хто написав вірш «Звернення»?

Виконай завдання, подані в електронному додатку.

Любов спочатку в світі проявилась:
Юначим тілом радісно сповилась,
Дівочою красою засвітилась —
Ич, як вона на себе задивилась!
Небесна мудрість увійшла в людину,
А Бог своє дитячко не покинув.

ПЕРШІ ЛЮДИ НА ЗЕМЛІ

Якщо ти захочеш почитати міфи різних народів, то знайдеш у них дуже багато цікавого про те, якими були перші люди. Одних створили з глини, інші (як розповідають американські міфи) були дерев'яними.

Пригадай українську казочку про Івасика-Телесика. Дід теж витесав Івасика з деревинки. А баба своїми піснями, колисанням, любов'ю вдихнула у дерев'яне тільце живу душу. Мабуть, так робили всі творці, про яких розповідають міфи різних народів.

Найважливішими у народженні людини були світлі думки богів, які вони вкладали у своїх дітей, їхня любов, бажання краси і мудрості. Людина міркує словами, а слова, промовлені з любов'ю, сіють довкола радість, творять гарний настрій.

А якими ти уявляєш собі перших людей?

Намалюй словесні «портрети» перших людей. Намагайся вкласти в ці «портрети» любов, добрі думки та побажання, як це робив Творець.

ПРО ПЕРШИХ ЛЮДЕЙ

Із книги індіанців кіче «Пополь-Вух»

Це було після того, як земля уже була створена.

І запитали Велика Мати та Великий Батько: «Невже тільки мовчання і тільки тиша будуть під деревами, під ліанами? Добре, аби в майбутньому там був хтось, хто буде їх охороняти».

Так говорили вони, коли розмірковували і розмовляли одне з одним. І швидко були створені олені та птахи. Негайно вказали їм на житла...

І коли це було завершено, Велика Мати і Великий Батько сказали створеним звірам та птахам: «Говоріть, кричіть, щебечіть, кличте, розмовляйте

одне з одним, кожен відповідно до роду свого, своїм способом! Називайте наші імена, оспівуйте нас, ваших Батька і Матір, говоріть голосно, хваліть нас!»

Але вони не могли змусити їх говорити так, як тепер говорять люди; птахи лише свистіли, пищали, кудяхкали, — вони не могли вимовляти слів, і кожне свистіло на свій лад. Тоді задумали Великий Батько і Велика Мати, що треба створити істот, які здатні будуть шанувати їх. А тварин, що не вміли говорити, вирішили принести в жертву: їхня плоть мала бути призначена на поживу.

Наближався час зорі, і треба було поспішати. І було створено першу істоту із землі та глини. Але вона вийшла невдалою: розпливалася, була м'якою, без руху, не мала сили. Вона могла заговорити, але розуму у неї не було. Швидко намокла у воді та не могла стояти. Побачивши, що ця істота не може ні ходити, ні розмножуватися, Сотворителька і Творець зруйнували свою роботу й знову почали радитися. Вони хотіли, щоби людина могла годувати і підтримувати їх, закликати і пам'ятати.

Вони прикликали на допомогу всі небесні сили — і знову було зроблено спробу створити людину. Цього разу її було витесано з дерева.

Дерев'яні істоти були схожі на людей, говорили, як люди, і населили поверхню землі. Вони існували та розмножувались, але не мали ні душі, ні розуму, не пам'ятали про свого Творця і Сотворительку. Вони безцільно бродили по світу на своїх чотирьох ногах.

Вони уже не пам'ятали про Серце Небес, і тому загинули...

Ая Жертва — дарунок богам.

«Пополь-Вух» («Книга Народу») — така ж священна книга для індіанців племені мая, як для християн Біблія.

- Досліді, що спільне в тому, як люди на різних континентах планети уявляли собі створення світу і людини.
- А що відмінне в цих оповідях?

Зверни увагу на вислів у тексті: «Серце Небес». Яким ти уявляєш собі це велике Серце? Де, на твою думку, воно є?

У міфах і казках різних народів по-різному розповідають про те, якими були перші люди. Наприклад, американські міфи згадують про кам'яних і дерев'яних людей. Вони були невдалими творіннями — тому загинули. Пофантазуй і ти на тему творення людини.

Творімо разом. Доповніть акровірш.

Ранок на Дінці. *Сергій Васильківський*

Над нами воно.....
Ех, скільки у ньому тепла!
Бо сонце його.....
Огнем своїм вічним.....

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ

Українська народна казка

Колись була птиця жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зернятко було зайвим. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них. Миша й каже:

— Я перекушу зернятко.

Цар на це погодився. А миша взяла зернятко та й побігла в нору. Тут цар зібрав усіх птахів, миша — звірів, почали воювати.

Що звірі хочуть розірвати яку птицю — вона злетить на дерево, а звірі від птиць у норі ховаються. Так билися весь день, а увечері сіли відпочивати. Цариця й помітила, що на війні немає комашні, та звеліла її покликати. І наказала комашні вночі полізти на дерева і повідкушувати птиці пір'я біля крил.

Наступного дня птиця стала падати на землю, не маючи змоги злетіти, а звірі тут її і розривали. А орел побачив, що біда, і з дерева не злетів. Коли тут іде стрілець. Побачив орла і став цілитись у нього, а той і просить стрільця:

— Не бий мене, чоловіче, я тобі у великій пригоді стану!

От стрілець удруге прицілився, а орел знову благає:

— Візьми та вигодуй мене, то побачиш, в якій я тобі пригоді стану!

І втретє прицілився стрілець, а орел все його просить:

— Не бий мене, чоловіче, краще вигодуй!

Стілець повірив, забрав орла і приніс додому. Той попросив годувати його м'ясом доти, поки крила виростуть. А в того чоловіка були дві корови і бугай. От він одну корову зарізав, і орел за рік її з'їв та й просить чоловіка:

— Пусти мене політати — я спробую, чи відросли крила.

Політав орел, опівдні повернувся і каже, що замала в нього сила — треба ще одну корову зарізати. За рік знову політав, увечері повернувся і просить чоловіка зарізати ще й бугая, бо сили замало. Подумав чоловік, що коли втратив дві корови — то нехай уже й бугай пропадає. З'їв орел того бугая протягом року і знову полетів, та літав високо — аж під хмарами.

Коли це прилетів і каже чоловікові:

— Спасибі тобі, чоловіче, а тепер сідай на мене.

Сів чоловік орлові на спину — той поніс його аж під хмари, а тоді пустив додолу. Аж біля землі підхопив чоловіка і питає:

— А що, як тобі здавалось?

— Так, наче я вже неживий був.

— Отак і мені було, як ти на мене націлився. Сідай ще.

Орел поніс його аж у хмару, а звідси знову пустив додолу і підхопив біля самої землі.

— Як тобі здавалося, коли ти летів додолу?

— Так, наче мої кістки вже розсипались.

— Отак і мені здавалося, коли ти у мене вдруге цілився.

І втретє поніс орел чоловіка — аж за хмари, а звідти знову скинув його додолу і підхопив біля самісінької землі.

— Як тобі здавалося, коли ти летів додолу?

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

— Отак і мені було, коли ти втретє у мене цілився. Але тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі. Сідай на мене та полетимо до моєї госпо́ди.

Ото летять і летять, прилітають до орлового дядька. Орел і каже:

— Іди ж у хату, та як будуть тебе питатися, чи не бачив нашого небожа, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Приходить чоловік у хату, вітається, його й запитують:

— Чи по волі прийшов, чи по неволі?

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його й питають:

— Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, та ні чутки, ані звістки.

А він їм і каже:

— Як дасте яйце-райце, то і на вічі приведу.

— Краще б нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Почув про це орел та й поніс чоловіка до свого брата, але і тут не здобув чоловік яйця-райця. Тоді полетіли до орлового батька.

Коли увійшов чоловік до хати, розпитав батько про свого сина. Коли ж чоловік сказав, що на вічі його приведе, як дадуть йому яйце-райце, батько-орел і питає:

— Нащо воно тобі? Краще дамо тобі багато грошей.

— Я не хочу грошей, дайте мені яйце-райце!

— Піді ж приводь!

Увійшли в хату, на radoщах батьки орла дали чоловікові яйце-райце і сказали:

— Гляди ж, не розбивай його ніде по дорозі, а як прийдеш додому — зроби великі загороди, а тоді його розіб'єш.

Пішов чоловік додому та по дорозі захотілось йому води напитись. Нахилився до кринички — яйце-райце викотилось і розбилось. А з того яйця став скот вернути. Чоловік хоче його назад загнати, та не може.

Коли це де не взялася змія та й каже, що зажене скот у яйце-райце, якщо чоловік подарує їй те, що без нього вдома стало. Чоловік і згодився.

Прийшов додому — а там у нього син народився. Пожурились вони з жінкою, але що вдієш? Погородив чоловік великі загороди, розбив яйце, випустив скот і розбагатів.

От виріс син і пішов до змії. А вона й загадує парубкові, щоб він за одну ніч луг викорчував, ізорав, пшениці засіяв, ізжав її, у копи поскладав, змолотив та щоб напик свіжих паляниць і змії на сніданок подав до столу.

Зажурився хлопець та пішов до ставка. А там близько стояв мурований стовп, у якому була зміїна дочка. Почула вона, що парубок плаче, і питається:

— Чого ти плачеш?

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, чого я ніколи в світі не зроблю!

І розказав їй усе, а зміїна дочка й каже, що коли візьме її за жінку, то все зробить так, як змія наказала. Хлопець погодився. Дівчина й каже:

— Лягай спати, а завтра вранці понесеш змії паляницю.

Пішла зміїна дочка до луку, свиснула — луг тріщить, лущиться, пшениця сіється. До світанку спекла паляницю, а парубок приніс ту паляницю змії до столу.

— Гляди ж, щоб і друге діло зробив! Щоб ти оту гору розкопав і Дніпро туди пустив, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали і щоб до ранку уся пшениця була продана!

Знову зажурився хлопець і пішов до того стовпа, а зміїна дочка й це діло за нього зробила, лише сказала, аби він вранці видав купцям пшеницю із комор.

Вранці змія побачила, що все зроблено, і загадала парубкові, аби він уночі впіймав золотого зайця.

Почула зміїна дочка та й каже:

— Оце вже не жарти. Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норую: ти будеш ловити зайця, а я гонитиму його з нори. Тільки гляди ж: що б не виходило з нори — лови його! То буде золотий заець.

Стала дівчина гонити з нори зайця, а хлопець бачить: вилазить з нори гадюка і сичить на нього. Він її і пустив.

— Та то ж був золотий заець! Гляди ж, я ще раз гнатиму — і що б не виходило та що б тобі не казало, не выпускай його!

Коли це вилазить з нори стара баба і питає:

— Що ти тут, сину, шукаєш?

— Золотого зайця!

— Де би він тут узявся? Його тут нема!

Та й пішла. А зміїна дочка коли про це почула, то й каже:

— Оце ж і був золотий заець! Тепер ми уже його не впіймаємо, хіба що я сама перекинуся золотим зайцем. Принесеш зайця і покладеш на стільці — не віддавай мене змії в руки, бо вона здогадається і розірве нас обох!

Так і зробили. Приніс хлопець золотого зайця, поклав на стільці і каже:

— Нате вам зайця, а я піду вже від вас.

— Добре, йди.

А змія тільки з хати — заець знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони удвох утікати. Коли ж змія побачила, що то не заець, а її дочка, кинулась наздоганяти. Та не сама побігла, а послала свого чоловіка. Чують вони — земля стугонить.

— Оце вже за нами біжать! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом, та будеш стерегти мене. Як стане

питатись тебе, чи не бачив парубка й дівки, то ти скажи, що вони тоді тут ішли, як ця пшениця сіялась.

Прибіг змій, питається, а хлопець йому й відповідає, що ішли тут парубок з дівчиною, коли ця пшениця сіялась.

— Цю пшеницю вже пора косити, а їх вчора не стало.

І вернувся змій додому. Зміїха його розпитує та й сердиться, що це ж вони і були. І сама побігла наздоганяти втікачів. А дівчина з парубком далі утікають. Коли чують — аж земля реве і жаром пашить.

— Ей, тепер ми пропащі! Змія сама біжить. Ну, я тебе зроблю річкою, а сама стану рибою-окунем.

Прибігла змія до річки, перекинулась щукою і гониться за окунем, а окунь повертається до неї своїм гострим пером — то вона не може його вхопити. Взялась змія воду з річки пити: пила, пила — та й луснула.

Тут дівчина і каже до парубка:

— Тепер уже не біймось! Ходімо до твоєї господи. Ти заходь у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину — то забудеш про мене!

Зайшов парубок до хати, з усіма поздоровався та й думає собі: «Як же мені не поздороватися з дядьковою дитиною? Що про мене подумують?».

Поцілував — і забув про дівчину. А за пів року надумав женитися. Нарадили йому гарну дівку, він із нею й заручився.

Перед весіллям увечері кличуть на шишки молодиць. Покликали і ту дівчину, що його врятувала, хоч ніхто в селі не знав, що вона за одна. Стали бгати шишки.

Та дівчина зліпила з тіста голуба й голубку та пустила додолу — вони ожили і стали говорити одне до другого:

— А ти забув, як я за тебе луг викорчувала і там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоби ти до змії відніс?

— Забув, забув!

— А ти забув, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки заходили, а ти на ті байдаки пшеницю продав?

— Забув, забув!

— А ти забув, як ми ходили удвох золотого зайця ловити? Ти й за мене забув?

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав ту дівчину — ту саму, що голубів ліпила, та й покинув дівку, з котрою заручився, а зі своєю судженою одружився.

І тепер живуть, хліб жують, коромислом воду носять.

Ая Байдаки́ — козацькі човни.

Шишки бгáти — ліпити та випікати весільне печиво.

☀ Завдання на вибір

1. Склади усну розповідь про те, як у світі почалася велика незгода між царствами природи і що призвело до війни.
2. Створи усний портрет головного героя казки, визначивши його позитивні та негативні риси.
3. Придумай казочку про те, яка птиця знесла яйце-райце і які скарби були в ньому заховані.

ВИСЛОВИ ПРО МОВУ

Найбільше і найдорожче добро кожного народу — це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Панас Мирний

На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього постало, і ніщо, що постало, не постало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не огорнула його.

З Євангелія від Івана

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється, ожива, як їх почує!..
Знать, од Бога і голос той, і ті слова
ідуть між люди!..

Тарас Шевченко

- Чим для тебе є слово?
- Прочитай заголовок притчі. Спробуй передбачити, про що в ній розповідається.

СИЛА СЛОВА

Народна притча

Син часто **лихословив**, і батько сказав йому після кожного лихого слова забивати цвях в одвірочок. Так у дверях з'явилося багато цвяхів. Коли син виріс, зрозумів свою помилку і захотів витягти цвяхи з одвірочка. Але дірки від забитих цвяхів залишилися.

— Отак, сину, люди залишають сліди в чужому серці: слово можна забрати, а слід від його рани зостанеться.

Чи справдилося твоє передбачення?

Вивчи притчу напам'ять.

Творімо разом. Доповніть акровірш.

Спочатку сонце в ньому засіяло,
Любов'ю світ увесь.....,
Огнем небесним в людях запалало, —
Воно усе на світі народило,
Очима серця для людини.....

- Що допомогло вам дібрати потрібні слова?
- Як ви розумієте зміст акровірша?

Прислів'я

- ◆ Слово — ключ до серця.
- ◆ Слово може врятувати, а може й знищити.

Підсумовуємо прочитане

1. Як ти розумієш вислів із Євангелія «І життя було в Нім, а життя було Світлом людей»? Як у слові може перебувати життя?
2. У якій казці розповідається про народження земного світу з яйця?
3. У якому тексті написано: «На початку було Слово»?
4. Який поет сказав, що від слова серце оживає?

Виконай завдання, подані в електронному додатку.

Коли не було ні землі, ні неба,
А лиш думки промінням засвітились,
З думок вона створила світ для тебе:
Казкові царства у словах зродились,
А людям, як Ляйце-райце, — розкрились!

В КАЗКОВІМ СВІТІ

В казковім світі на Скляній горі
живуть і хліб жують богатири:
то змія-лиходія побивають,
то з-під землі царівен визволяють.
І кожен богатир славетний тим,
що є у нього вірний побратим:
це кінь, що попід хмарами літає,
світи небачені герою відкриває.

А ще Морозко побратиму служить,
що не боїться крижаної стужі,
та Крутивус, що хмари розганяє,
та Вернидуб, що корінь вириває,
Вернигора, що гори розсуває,
та ще маленька мишка-сіроманка,
що не дає проспати аж до ранку, —
та ще багато славних друзів має
той, хто у світі Правду здобуває.
Хто силою ніколи не хвалиться,
а дасть водиці спраглому напитися,
хто завжди у пригоді другу стане,
води цілющої й живлющої дістане.
Ви запитайте в Муромця Іллі:
— Чи сила не від рідної землі?
Хай скаже вам могутній Побиван:

— По добрій волі ходить наш Іван!
Богатирем захочеш стати, синку, —
навчися у героя Гарасимка,
у Богодавця або в Єруслана,
котрим велика сила й воля дана, —
як в білім світі, наче в казці, жити,
зі звірами й деревами дружити,
як мову їхню всюди розуміти
і все-усе на світі цім уміти!

Марія Чумарна

- Яких іще героїв народних казок ти знаєш?
- Пригадай назви казок, в яких є Котигорошко, Іван-Побиван та інші герої.

Які зі згаданих у вірші Марії Чумарної героїв є найважливішими в казці, а які лише допомагають головним персонажам?

Зазирни у світ героїчних казок. Скористайся інтернет-джерелами.

ЯКІ БУВАЮТЬ КАЗКИ

Казками дуже часто називають оповідки, в яких є щось чарівне та загадкове. Насправді народні казки дуже різні за змістом і силою думки, закладеної в них.

Є казки, близькі до міфів. Вони розповідають про створення світу та людини. Це так звані **міфологічні** або **космогонічні** казки. До них належать «Курочка ряба», «Яйце-райце», «Царівна-жаба» та багато інших.

Казки, в яких йдеться про геройські вчинки богатирів та велетів нашої землі, називають **героїчними**. Одна з них — «Ілля Муромець». А от казки, в яких герої визволяють царівен із підземних царств, борються зі зміями, іменують **чарівними**.

Оповідки про звичайних людей, з якими іноді трапляються чарівні пригоди, що навчають їх по правді жити, називають **соціально-побутовими** казками.

Короткі життєві історії, в яких яскраво виражена одна повчальна думка, — це **притчі**.

Спільним для всіх народних оповідок є те, що вони виникли дуже давно і передавалися з покоління в покоління як усні книги мудрості.

Прислів'я

- ◆ До мудрості не додати — від мудрості не відняти.
- ◆ Народ скаже — як зав'яже.

- Обговоріть, як ви розумієте зміст прислів'їв.
- Прочитайте тексти, подані на наступних сторінках, і поміркуйте, до якого виду народної усної оповіді вони належать.

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ

Українська народна казка

Жили колись у місті Муромі чоловік та жінка, і був у них син Ілля, що тридцять літ на печі пролежав, бо не міг на ноги встати.

Одного разу, як батько з матір'ю були на роботі, прийшли до хати трое дідів і гукають:

— Ану, парубче, відчини двері!

— Як же я вам відчиню, коли не можу на ноги встати?

— А ти встань і відчини!

Ось понатужився Ілля та як махнув ногами — пішов і відчинив двері. Діди увійшли та кажуть:

— Довго ти, Ілле, хворів, а тепер радітимеш, і батьки твої радітимуть, бо станеш сильним і здоровим богатирем.

І дали йому кухоль води напитися. Ковтнув він тієї води — і велику силу в собі відчув. Ковтнув ще раз.

— Таку, — каже, — силу в собі відчуваю, що коли б у сиру землю встромити кільце, то я взявся б за те кільце і всю землю перевернув би!

— Забагато сили! Не ти землю творив, аби її перевертати. Ковтни ще раз!

Ковтнув ще раз — і сили поменшало.

— А тепер, — кажуть діди, — ти силою своєю не хвалися і не кажи про неї нікому, бо сила твоя — від рідної землі. Скільки на землі лежатимеш — стільки сили в тобі прибуватиме. Злого нікому не роби, а тільки добро.

В той час напали на Руську землю татари. І пішов Ілля захищати свій край. Вийшов він супроти татар, вирвав з коренем величезного дуба, та як став тим дубом ворогів трошити — розбив усе військо, тільки троє богатирів залишилося. От він їм і каже:

— Ідіть у свою землю і закажіть усім, щоби більш ніколи на Руську землю не приходили.

Повернувся Ілля у своє місто, а там усі плачуть. Коли дізналися, що татари розбиті, стали радіти, веселитися, просити Іллю Муромця, аби він із ними залишився.

— Ні, я вас визволив, піду й інших визволяти.

І поїхав просто на Київ. А на Київ треба було їхати манівцями, тому що на прямій дорозі сидів Соловій-розбійник, який зробив собі гніздо на трьох дубах, на дев'яти гілках, з якого видно по всьому світу. І як тільки хто над'їде — він одразу засвистить по-солов'їному, аж листя з дерев осипається, зареве по-звіриному — дерева ламаються, а кожен, хто живий, мертвим на землю падає.

Побачив Соловій-розбійник Іллю Муромця, засвистів — листя осипалось, заревів — під Іллею кінь на коліна впав.

— Вставай, — каже Ілля до коня, — бо віддам тебе вовкам!

Схопився кінь на рівні ноги, поїхали далі. А Соловій-розбійник зіскочив з дуба — та до нього! Ілля вистрілив з лука — і повалив його на землю.

Коли під'їхав ближче, бачить — ще живий. Взяв він ремені міцні, прив'язав Соловія-розбійника до сідла і їде прямо до нього у двір. А в того розбійника була дочка-богатирка. Схопила вона залізну дошку у дев'яносто пудів і кинула в Іллю Муромця. Та Ілля як ударив у ту дошку плечем — дошка відскочила і вбила богатирку. Вибігла тут і жінка Соловія-розбійника, стала його просити:

— Бери який хочеш викуп — хоч золотом, хоч сріблом, тільки залиш мого чоловіка живим!

— Ні, не можу я його живим залишити. Він стільки лиха наробив. Мені золота-срібла не треба, я не багатіти їду — а людей захищати.

Монумент
Іллі Муромцю
у Києві. Скульптор
В. Журавель

Та й поїхав на Київ. А в Києві тоді княжив Володимир. Зайшов Ілля у княжі палати, сказав князю, хто він і звідки.

— Якою ж ти дорогою їхав? — питає князь.

— Прямоїжджою, — відповідає Ілля.

Усі богатирі з місць посхоплювались, а найзначніший серед них був Олексій Попович. От він і каже:

— Не може того бути, бо там Соловій-розбійник сидить, а повз нього ні звір не пробіжить, ні птиця не пролетить.

От виводить їх Ілля на княжий двір — аж там до сідла Соловій-розбійник прив'язаний. Тоді князь наказує:

— Ану, Соловію-розбійнику, засвищи по-солов'їному, зареви по-звіриному!

— Не ти мене взяв у полон, не тобі мені наказувати, — відповідає розбійник.

От Ілля прикрив своїм плащем князя і княгиню і наказав Соловію-розбійнику свиснути. Від того свисту усі полягли, лише князь із княгинею біля Іллі утрималися.

А всі богатирі, що там були, повтікали.

Соловія-розбійника покарали на смерть за всі його злочини, а Ілля Муромець зостався жити у князя Володимира. Та незлюбили його інші богатирі за те, що він своєю силою вихвалявся. Недаремно наказували йому діди, аби робив мовчки добро і нікому не казав, звідки в нього сила. От наговорили ті богатирі князю, що Ілля нахваляється його з княжого престолу скинути. Князь звелів кинути Іллю

у в'язницю і не давати їсти аж три роки. А князева дочка потай йому їсти носила.

Коли ж за три роки татарський цар Калін прислав гінця з листом, в якому повідомив, що хоче забрати у князя його князівство, а якщо він сам його не віддасть, то Калін забере в нього силою. Злякався князь, а його дочка і каже:

— Ану приведіть сюди Іллю Муромця!

— Та за три роки він давно уже вмер!

— А може, і не вмер.

Прийшли княжі прислужники до в'язниці, а Ілля сидить собі, пісеньки виспівує. Став князь просити прощення в богатиря, але Ілля не простив йому. Прийшла княгиня просити — і їй відмовив. А коли прийшла князівна, Ілля і каже:

— Ти мене годувала, від смерті врятувала, заради тебе піду я Руську землю захищати!

Як кинувся Ілля Муромець вороже військо бити, то zostався один цар Калін. А був він могутнім богатирем. Стали вони удвох битися — три доби бились. Ось уже кинув Калін Іллю на землю, кинджал витягнув.

— Можу я тебе зараз вбити, — каже, — та ще зоставлю живим. Є у мене три дочки — бери котрусь заміж. Житимеш в мене: нащо тобі отой руський князь здався, що так із тебе познущався?

А Ілля в цю мить пригадав слова, котрі йому діди казали: «Сила твоя — від рідної землі. Скільки на землі лежатимеш — стільки сили в тобі перебуватиме». От цар Калін його до землі притискає, а Ілля стає все сильнішим та сильнішим. Лежав-лежав, а тоді як захопив Каліна ногами та підкинув угору! Підлетів Калін аж під хмари та як гепнувся об землю.

Отак розбив Ілля Муромець усіх татар з їхнім царем, а сам повернувся до Києва. Узяв собі за дружину князівну і живе собі.

Муром — літописне містечко, справжня назва — Морозівськ у Чернігівській області. Поблизу — село Карачеве, звідки походить герой української землі, який справді жив і боронив рідний край.

• Чи всі слова в казці тобі зрозумілі? За потреби скористайся тлумачним словником української мови.

• Що, на твою думку, у казці є вигаданим, а що — правдивим?

• Зверни увагу на слова, сказані Іллі трьома дідами. Чи дослухався до них Ілля?

• Що дало йому силу перемогти в битві з Каліном?

Які слова з казки розкривають основну думку?

Спробуй намалювати портрет Іллі Муромця олівцями й описати словами.

ЗОЛОТА ПШЕНИЦЯ

Українська народна казка

Жили собі чоловік і жінка, такі убогі — як церковні миші. А дітей мали стільки, що й забували, як котрого звати. Чоловік рубав дрова у лісі й тим заробляв собі на хліб.

Якось вранці йшов той бідняк до лісу і почув крик з болота. Підійшов, а там карета із золотоволосою дівчиною. Витягнув він карету, та дівчина подякувала й каже, що на заході сонця привезе йому додому мішок золота.

На radoщах чоловік заледве пів дня потрудився, а далі побіг додому, гукає жінку й дітей. Всі повибігали з хати — жінка розсердилася, що чоловік іде додому з порожніми руками. Він і розповідає, яка пригода йому трапилася. Жінка не повірила, а чоловік переконує, що так і було, що скоро вони стануть багатими.

Стали думати, куди подінуть золото: чоловік хоче будинок великий побудувати, поле купити, худобу завести. Всі слухали, аж роти повідкривали. Коли уже день на заході — а ніхто не їде. Почали вже й сваритися.

Аж раптом біля порога зупинилася карета. Золотоволоса дівчина гукає, аби йшли мішок забирати. Зняв з карети чоловік мішок, відкрив його — а там пшениця. Розсердився той бідняк, взяв ту пшеницю і розсипав за хатою, де попало, а сам пішов до людей на роботу найматися. Наступного дня приходить він з роботи, а те місце, де він розсипав пшеницю, так золотом і сяє. Кожен колосок налитий золотими зернами.

Знову почав гукати жінку й дітей, аби вийшли на диво подивитися, та вони вже його не слухають. Коли ж вийшли з хати та поглянули на нивку — кинулись діти гладити і цілувати золоті колосочки. Тоді вижали та обмолотили золоту пшеницю, а зерном знову поле засіяли.

Зрозумів чоловік, що та пшениця і є золото, котре йому золотоволоска подарувала. І зажили вони в добрі та злагоді.

 Якими словами ти можеш висловити головну думку казки?

Прислів'я

- ◆ Не те золото, що блищить, а те, що серце гріє.
- ◆ Із золотом, як з вогнем: і тепло з ним, і небезпечно.

Поміркуйте, яке з цих прислів'їв більше підходить до прочитаного тексту.

ПРО САМАРЯНИНА

Євангельська притча

Якось праведник запитав Ісуса: «А хто ж мій ближній?».

На це Ісус відповів йому притчею:

— Один чоловік ішов з Єрусалима до Єрихона і потрапив до рук розбійників, які зняли з нього одяг, побили й пішли, залишивши ледве живого.

Випадково тією дорогою прямував один єврейський священник та, побачивши нещасного, пішов далі. Так само і левит надійшов на те місце, подивився і проминув.

Якийсь же самарянин, теж простуючи тією дорогою, натрапив на побитого і змилосердився. Він перев'язав нещасному рани, поливши їх оливою і вином, а потім посадив на свого осла та привіз до заїжджого двору, де також піклувався про нього.

А наступного дня, від'їжджаючи, дав два денарії господареві заїжджого двору і сказав: «Подбай про нього; а якщо витратиш на лікування більше, я, коли повертатимусь, віддам тобі».

Після цього Ісус запитав праведника:

— То кого з тих трьох ти вважаєш ближнім чоловікові, що потрапив до рук розбійників?
— Того, хто змилюсердився над ним.
Тоді Ісус сказав йому:
— Отож іди і роби так само.

Ая *Самаряни* — нащадки старовірврейського населення Ізраїльського царства.

Денарій — римська срібна монета.

Левіт — єврейський духовний служитель.

- ?**
- Яку головну думку висловив Ісус у притчі про самарянина?
  - Як ти розумієш зміст цієї притчі?

ГОДИННИКОВІ КОЛЕСА

Літературна притча

Колесо годинникової машини спитало у Другого:
— Скажи мені, а чому ти гойдаєшся не так, як ми, а в інший бік?

— Мене, — відповіло Друге, — так зробив мій майстер, і цим я не лише не заважаю вам, а й допомагаю, аби наш годинник мав єдиний шлях по сонячному колу.

Сила: у людей з різними природними нахилами і життєві шляхи різні. Одначе всім їм один кінець — чесність, мир і любов.

Григорій Сковорода

Ая *Сила* — так Григорій Сковорода називав головну думку, яка була закладена в його притчах та байках.

- Чи допоможе ця притча краще зрозуміти поведінку своїх друзів; вибачати, коли вони мають іншу думку, по-іншому розуміють деякі речі?
- Обговоріть, що має об'єднувати навіть різних за характером людей.

КОРІНЬ І СТЕБЛО

Народна притча

Якось батько з сином ішли лісом та розмовляли про добрі й погані звички, про те, як людина упродовж життя повинна плекати в собі все добре і корисне.

— Тату, але ж людина як легко набуває звичок, так само легко може їх позбутись, коли захоче, — сказав син.

Тоді батько вказав йому на молодого пагінця, котрий щойно вибився з-під землі: «Вирви цей пагін!» Син легко вирвав його. Тоді батько вказав йому на маленьке деревце, що уже сформувало крону. І деревце син вирвав, хоча доклав чимало зусиль.

— А спробуй-но вирвати оте високе дерево, — вказав батько на молоду сосну.

— Е ні, тату, ви ж знаєте, що я не зможу цього зробити, — засміявся син.

— От бачиш: так і звички людські — поки маленькі й не мають міцного коріння, з ними легко

розпрощатись. А коли укоріняться — людина стає безпорадною перед власною нерозважливістю. Так само і добро. Поки твої набутки ще подібні до зеленого стебельця, їх легко відкинути, зруйнувати, але коли вони зміцніють, збагатяться життєвим досвідом, — то стануть могутнім корінням для твого серця на все життя.

- Як ти розумієш слово «звичка»?
- Визнач головну думку твору.
- Які власні звички ти вважаєш шкідливими? Що треба зробити, аби їх позбутися?
- Які свої звички ти можеш назвати добрими і корисними?

- Чому, на вашу думку, звички, набуті змалку, так важко викоринити в дорослому віці?
- Чи всі людські звички бувають лише поганими?

Творімо разом.

Оскільки *притча* — це історія, головну думку якої можна висловити одним реченням, спробуйте зробити навпаки: придумайте історію на тему одного прислів'я. Наприклад, такого: «Щоб рибку з'їсти, треба у воду лізти». Або знайдіть прислів'я, яке підкаже цікавий сюжет для притчі.

Підсумовуємо прочитане

1. Хто навчав людей любити своїх ближніх і робити їм добро?
2. Як Григорій Сковорода називав головну думку твору?
3. До якої притчі підходить прислів'я: «Треба нахилитися, щоб із криниці води напитися»?

4. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

РОЗКАЖУ ВАМ БАЙКУ

Було чи не було, вона те знає,
А хто не вірить — хай перевіряє:
Йоржі літають, вовк казки читає,
Кабан-іклан у космос вирушає,
Абетку власну мавпочка складає!

БАЙКА ПРО БАЙКУ

— Але ж се все байки! — в один голос закричали діти, коли я скінчив оповідати їм оте все, що написано в тій книжці.

— Так, дітоньки, байки. А знаєте ви, що то байка?

— Знаємо, знаємо! То щось таке, що не є правда.

— Овва! А хто ж то сказав вам се?

— Ми самі так думаємо.

— Ну, то подумайте ліпше. Хіба ж се не правда, що вовк їсть барана, лис — курей, сови — пташок?

— Та се правда. Але ж ти оповідав нам, що лисичка копала поле і їла паляниці з медом, що вовк їхав на ослі в село, бажаючи бути вїтом, що крук ніс у дзьобі головню і розложив огонь, і всякі такі нісенітницї. Се вже не може бути.

— А коли не може бути, то пощо ж ви слухали?

— Пощо слухали? Бо цікаво.

— Що ж тут цікавого? Як може неправда бути цікава?

— Власне неправда найцікавіша! Се так смішно подумати, що вовк хоче стати вїйтом, що лис сидить у бочці з фарбою, що кіт говорить побожні вірші...

— А якби я почав оповідати вам, що вовк літає в повітрі, лис плаває в воді, кіт живе в норі під землею, то як думаєте, се була би правда чи неправда?

— Авжеж, неправда.

— А було би цікаво?

— Зовсім ні.

— Значить, не кожна неправда цікава?

— Та так, не кожна.

— Ну подумайте ж тепер, котра неправда цікава?

Діти задумалися. Їх маленькі голівки працювали, оченята блищали, але думки не клеїлися до купи.

— Візьміть для легшого зрозуміння два рисунки. Ось на однім нарисуюмо барана з шістьма ногами. Як гадаєте, правдивий се баран?

— Та ні.

— А смішний?

— Також ні.

— Так. Се баран-каліка, а вид каліцтва збуджує в нас жаль, а не сміх. А тепер гляньте на отсей рисунок: осел грає на фортеп'яні. Правда се?

— Та ні.

— А смішно?

— Навіть дуже смішно.

— Що ж тут таке смішне?

— Те, що осел узявся не до свого діла, робить щось таке, що можуть робити тільки люди.

— Чи всі люди?

— Навіть не всі люди. Ті, що вміють грати, можуть братися до сього, а ті, що не вміють...

- Таких, здається, якимось називають?
— Еге, їх так і називають — ослами.
— От і бачите! І ми дійшли до кореня! Значить, є осли й між людьми?
— Авжеж, є.

— Значить, коли я нарисую осла при фортеп'яні, то се не буде конче така цілковита неправда! Ну, а як думаєте, є межі людьми й інші звірячі натури: хижі вовки, хитрі лиси, добродушні слони, зрадливі круки, напасливі сови?

— Кажуть, що є й такі.

— От і бачите! Значить, говорячи про звірів, я не говорив цілковиту неправду. Певно, що дійсний кіт не говорив побожних віршів, але чи один же то облесний чоловік говорить такі слова, дибаючи на людську згубу! Дійсний осел не засяде грати на фортеп'яні, але кілька ж то двоногих ослів брязкає на фортеп'янах й інших інструментах і загалом роблять такі роботи, котрих не вміють, до котрих би не повинні братися! Значить, дітоньки любі, не

тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушпиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати:

— Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних баранів, вовків та ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!

— Ну, се, мабуть, не зовсім так, як ти кажеш, — мовив до мене один старшенький хлопчик. — Якби так було, то треба би оповідати байки самим старшим людям, нехай би з них пізнавали свої хиби. А у дітей таких хиб звичайно ще нема, то пощо їм того? А тим часом старшим людям байок не оповідають, і вони їх навіть не люблять слухати, тільки власне діти. Для дітей мусить у них бути цікаве щось інше.

Правда, як розумно говорив той хлопчик? Він думав і привик уже в'язати одну думку з другою.

— А як думаєте, любі мої, — мовив я на те, — чи маленьким дітям можна давати їсти твердий хліб, волову печеню, капусту?

— Ні. Вони би від того занедужали. Їм дають кашку на молоці.

— От і бачите! Гола, повна правда життя — то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденькім стані: в образках, у байках. І вони так приймають її. А при тім ще одно. Вони люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають

говорити, думати і поводитися, як люди. Колись, як іще всі люди були прості, невчені, з дитячим розумом, усі вони любувалися байками так, як тепер любуються діти.

— А я найліпше люблю байки через те, що мої мама оповідають їх так гарно, так рівно-рівно, такою добірною мовою, — мовила дівчинка-школярка.

— Так, дітоньки! Се велика правда. Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі річей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті.

— А кажуть, є такі пани, що хотіли би відібрати нам нашу мову, заборонити нам думати і говорити по-своєму. Чи то може бути правда?

— Правда, дітоньки. Є такі люди, що їх коле в очі те, що ми є на світі, раді би, щоб нас не було, і добирають усяких способів, аби скасувати нас. Але вони все пригадують мені ту синицю, що збиралася спалити море...

Іван Франко

- **Ая** *Байка* — невеликий, здебільшого віршований твір повчального змісту, персонажами якого виступають люди, тварини, рослини чи предмети тощо. Повчальний висновок у байках називають мораллю або силою байки.
- Чи погоджуєтеся ви з думками видатного українського письменника Івана Франка, який записав багато цікавих народних байок? Чому?
- **QR** Знайди в інтернет-джерелах і прочитай байки Івана Франка.

Першим байкарем, ім'я якого відоме світу, був Езоп. Він жив у Стародавній Греції. За зразком його байок письменники різних народів складали свої твори.

- Прочитай одну із байок Езопа.

ЛИСИЦЯ І ВОРОНА

Байка

Якось ворона, пролітаючи над господою, побачила на гаку під дахом шматок м'яса.

— О, сьогодні добре пообідаю! — зраділа вона.

Вхопила м'ясо та й злетіла на високе дерево.

А внизу саме пробігала лисиця й побачила ворону:

«Еге, тут можна поживитися».

Підбігла лисиця до дерева, задерла голову й мовила улесливо:

— Добридень, орле! Як ся маєш?

Ворона не відповідала, бо тримала в дзьобі м'ясо. Лисиця нітрохи не образилася, а співала далі:

— Вибачай, що назвала тебе орлом, — ти ж ворона. Але ти куди гарніша за орла! Яке пір'я — чорне, блискуче, розкішне! Жоден птах не має таких чорних крил і таких прегарних очей!

Лисиця підступилася ближче до дерева, заклала за спину лапи, покрутила пухнастим хвостом, глянула на м'ясо й облизалася.

— Як я могла назвати тебе орлом? Ніколи собі цього не пробачу! Їй-право, не збагну, чому над птахами повинен царювати орел, а не ти? Хіба зрівнятися йому з тобою красою та розумом? Тільки й того, що орлом величають; скарай мене сила божа — далеко йому до тебе!

Ворона запишалася, аж пір'я розпустила від такої мови.

«Красно говорить лисиця, недарма кажуть, що вона велика розумниця. Треба з нею потоваришувати, вкупі веселіше буде...»

А лисиця тим часом задерла голову ще вище й заспівала вже іншої:

— Нехай того грім поб'є, хто скаже, що ворона вміє говорити. Вона й дзьоба не розтулить, бо не має голосу. Он чому тебе не обрали царем — ти, либонь, німа. Навіщо птахам німий цар?

Цього вже ворона не могла стерпіти.

— Кар-р-р! — каркнула вона. — То це я німа? Зараз же проси пробачення! Кар-р-р!!! Та хіба є де птахи з голосом, гучнішим за мій?

Лисиці тільки того й треба було. Схопила вона м'ясо, що випало з воронячого дзьоба, та й засміялася глузливо:

— Вороно, вороно, ти й справді дуже гарна! І станом, і барвою, й голосом; одного лиш тобі бракує — розуму. Коли б мала розум, не слухала б моїх теревенів і не впустила б м'яса з дзьоба.

І лисиця зникла поміж деревами.

Езоп

- Чому лисиця спершу хвалила ворону, а потім почала її ображати?
- Якими словами можна висловити головну думку байки?

Спробуй розповісти байку дуже стисло, в кількох реченнях. Чи зміниться від цього «сила» оповідки?

МУХА І БДЖОЛА

Байка

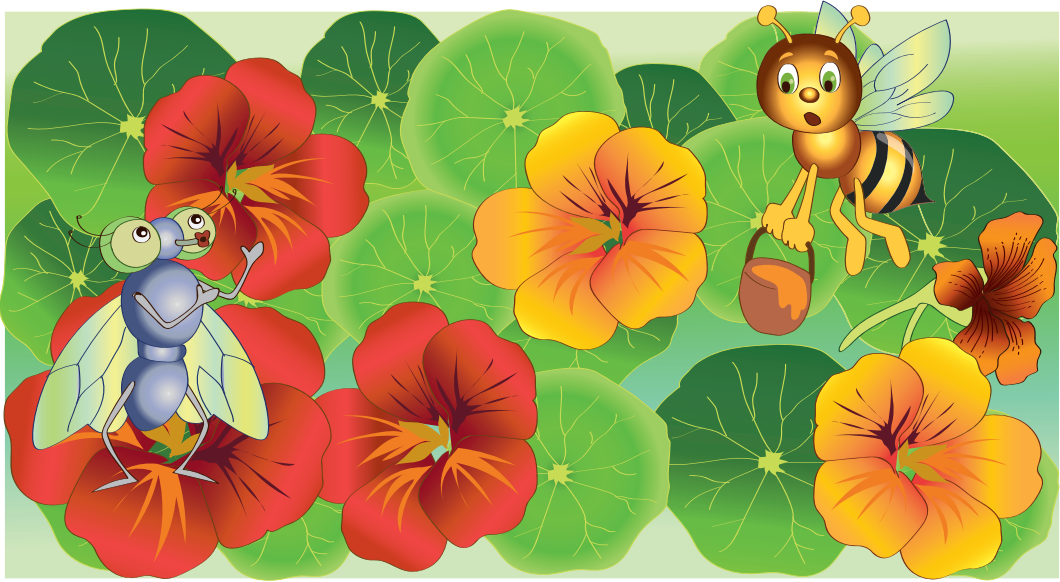
Весною Муха-ледащиця майнула у садок на ряст, на квітки подивиться, почуть Зозулин голосок.

От примостилась на красолі та й думає про те, що як то гарно жить на волі, коли усе цвіте.

Сидить, спесиво поглядає, що робиться в садку; вітрець тихесенько гойдає, мов панночку яку...

Побачила Бджолу близенько:

— Добридень! — каже їй. —

Оддиш хоч трохи, моя ненько. Сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, — одвітує Бджола, —
вже час до пасіки летіти: далеко від села.
— Яка погана, — Муха каже, — на світі доленька
твоя:
раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак — змарніла б я...

Леонід Глібов

- Поміркуй, що мала б відповісти Бджола Мусі.
  - Чи справді життя Бджоли є нещасним, а Муха — найщасливіша із комах?
- Чим Муха і Бджола схожі на деяких людей?

Підсумовуємо прочитане

1. Хто написав твір «Байка про байку»?
2. Як звали першого відомого у світі байкаря?
3. З якого прочитаного твору цей вислів «Раненько встане, пізно ляже...»?

Виконай завдання, подані в електронному доданку.

Радість для світу — звичайно, людина,
І дерево, й квітка, й найменша пташина, —
Для кожного місце знайдеться у ньому,
Ніхто у цім світі не вадить нікому,
Якщо у нас думка про волю єдина.

ПАХНЕ ЛІС ОСІННІЙ

Пахне ліс осінній гіркуватим димом,
що приніс з собою вітерець із поля.
Стали, мов у казці, раптом золотими
липи і берези, буки і тополя.
Сушить хтось на сонці павутин шнурочки,
розсипає терен ягоди синенькі...
Мов курчата жовті до рудої квочки —
до пенька старого туляться опеньки...

Мирослава Кулик

- Чи любиш ти спостерігати за змінами довколишньої природи?
- Якими барвами змалюєш осінній настрій?

Завдання на вибір

1. Склади усну розповідь про осінній ліс.
2. Коротко опиши картину Петра Левченка.
3. Напиши вірш або маленьке оповідання на осінню тему.

Річка. Петро Левченко

Прочитайте і поясніть народну прикмету.

Синиця пищить — зиму віщить.

ГУСЕНЯТКО

Оповідання

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати. Її чоловік з табуном і старшими дітьми зранку подався політати над полем і плавнями перед відльотом. Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з цього яечка нікого не буде, — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок народилися ще у травні, весною, коли ї треба, а воно — восени, сьогодні, коли іній цвіте на зеленім лататті і давно вже не чути голосу їхніх найближчих сусідів-деркачів.

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко. А це, сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, прибудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали...

І старій гусці вперше не захотілося жити. Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими. Тієї першої осені, коли вона молодою злетіла у перший свій вирій через три моря у тепле, з очеретів піднялася така стрілянина, що тепер зі свого покоління лишилася вона одна...

Спитати б кого старшого, що їй робити з оцим малим, так серед гусячого табуна не було жодного діда-гусака або баби.

Гуси до дідівства не доживали. Та й чоловік її — молодий, на вирій молодший від неї...

Гуска підняла крило і глянула на свого мізинчика: гусенятко кисло кліпнуло на маму і заснуло.
— Горе мені з тобою та й годі...

Знизу, з заплави, покотило волохатими хвилями, білими комірцями обпінився при воді очерет, нагнувся сухо над гускою, довгим листям своїм прикрив її всю на гнізді, і доки він лежав під вітром, гуска скубнула з очерету його бляшаного листа, хотіла було скубнути ще раз, але очерет підвівся. Гуска зачаїлась, коли вітер удруге нагне очерет і вона скубне із нього іще хоч листочок, та вітер раптово повернув і поклав очерет на порожні гнізда.

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись. Їхні набиті вола ходили під молодими жовтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його. Він поправив крило і сказав мамі:

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.

— Добре, — сказала мама. — Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч вище: за очеретом в засідці вже троє.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну. Табун сів на гніздів'я. Гусак подивився: старих гусей не було — старі літають знизу. От їм і попало. «А де ж моя?»

Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився свої крила ще раз і склав.

Крила були в порядку. Старші діти збились до купи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і це, і друге, і третє, якщо не зіб'ють, — сказав їм гусак і глянув на пізню свою осінню дитину.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобику зависла крапельина, і в тій крапельині гусенятко роздивлялося свого тата: у тата були сторожкі очі, висока очеретяна шия. Татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен найнечутніший порух. Мав тато і високі м'які сірі груди: гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилося так, що гусенятко проснулося, вилізло з-під татових грудей, подивилося в його жовті очі і спитало:

— Чого так стукаєш своїми грудьми?

«Пропала», — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Наче... Ой... Що робити?

— Бери дітей і летіть. Я з малим лишимось тут і якось плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними обідками. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула, — сказала гуска. — То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку доберетесь до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летіть низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивися, в нас яке — тільки народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкаралупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затаракало мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо. Темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчужено і вороже, і темно говорила до когось вода. Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилася на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру: мовляв,

мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливи — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилось двоє і, малюючи вусами воду, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою. З'явилась видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу заплавну воду,

вивів гніздо на струмінь ріки. На струмені вода була не така, як при очереті. При очереті вода комизиста, вредна, то якийсь корінь чи яма — і вода там вирує, сердиться, вічно щось їй не так; на струмені вона гінка і вільна, вона, ця струмінна вода, не питає, хто по ній пливе і до кого, летить вона вільно під осінньою ніччю, аж дно під цією водою дзвенить. І що їй до того, що гусак править по ній крилами своє гніздо з гусенятком посередині?

На струмені гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого зграбного тата.

Микола Вінграновський

Досліді, чи всі слова в тексті зрозумілі. За потреби скористайся тлумачним словником.

• Обговоріть, у чому особливість цього оповідання. Чим воно схоже на байку?

• Чому птахи відлітають на зимівлю в чужі краї? Чи відомо вам, яку відстань доводиться долати диким гусям та іншим перелітним пташкам, щоб дістатися до місця зимівлі?

Спробуй придумати власну байку про дбайливого гусака.

Якщо хочеш дізнатися, яким нелегким є шлях на чужину для наших пернатих друзів, знайди в інтернеті та переглянь відео про життя птахів у далеких мандрах.

ГАВЕНЯ І СОЛОВЕЙ

Вивела Гава одне-єдине пташеня — Гавеня. Вона любила своє дитя, частувала його смачними черв'ячками.

Та ось полетіла Гава по їжу й пропала. Уже й сонечко піднялося вище за дерево, на якому вони жили, а матері все нема. Заплакало Гавеня. Плаче, сльози струмками ллються додолу. Чимало пташок притихло, жаль їм бідолашного малого.

Почув Соловей плач Гавеняти. Затремтіло з жалощів солов'їне серце. Залишив своє гніздо Соловей, прилетів до гавиноного, сів поруч із пташеням і заспівав свою чудову пісню. Аж вітер притих, заслухався.

А Гавеня, мов і не чує солов'їного співу, плачем заливається.

Та ось почуло Гавеня —
десь удалині пролунав мате-
рин голос: кра, кра... Умить
перестало воно плакати й
каже:

— Чуєш, це моя мама спі-
ває! Замовкни, будь ласка,
не пици!

— Кра, кра-кра... — залунало поблизу, і Соло-
вей замовк. Він перелетів на сусіднє дерево й за-
думався...

Того вечора ліс не чув солов'їного співу.

Василь Сухомлинський

- Яку головну думку висловлено у цьому творі?
  - Чому Гавеняті миліша пісня його мами, ніж прекрасні звуки соловейкового співу?
- З'ясуй, до якого виду текстів належить цей твір: оповідання, байка чи притча. Поясни, чому.
- Створи оповідку-роздум на тему «Про що задумався соловей?».
- Прочитайте і відгадайте загадки.
- ◆ Білий човен по ріці пливе,
а як розженеться — то в небо здійметься.
  - ◆ Хоч маленька пташина,
та весну під крилом носить.

Підсумовуємо прочитане

1. Як називається оповідання Миколи Вінграновського?
2. Хто написав байку «Гавеня і Соловей»?
3. У якому творі є вислів «Пахне ліс осінній гіркуватим димом»? Хто його автор/авторка?
4. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

Зміст

Рідна мова. <i>Дмитро Павличко</i>	4
СВІТ НАРОДИВСЯ ДЛЯ МЕНЕ	5
Осіньне листя облітає. <i>Марія Чумарна</i>	6
Коли не було з нащада світа. <i>Українська стародавня колядка</i>	7
Що посієш, те й пожнеш. <i>Микола Гриценко</i>	8
Казки, міфи і легенди про творення світу	9
Род-вседержитель, Білобог і Чорнобог. <i>Давньоукраїнський міф</i>	10
Як виникло життя на Землі	11
Сотворення світу. <i>З «Книги Буття Старого Завіту»</i>	11
Думає сонце житом-пшеницею. <i>Микола Руденко</i>	16
Перекази та легенди рідного краю	16
Про велетів і майбутніх людей. <i>Переказ</i>	17
Лелеки. <i>Легенда</i>	17
Соловейко. <i>Легенда</i>	17
Ну й гарно все придумав Бог! <i>Галина Кирпа</i>	19
Я НАРОДИВСЯ ДЛЯ СВІТУ	20
Перші люди на землі	21
Про перших людей. <i>Із книги інфанців кіче «Пополь-Вух»</i>	21
Яйце-райце. <i>Українська народна казка</i>	24
Вислови про мову.....	32
Сила слова. <i>Народна притча</i>	32
Я СВІТУ У ПРИГОДІ СТАНУ	34
В казковім світі. <i>Марія Чумарна</i>	35
Які бувають казки	36
Ілля Муромець. <i>Українська народна казка</i>	37
Золота пшениця. <i>Українська народна казка</i>	42
Про самарянина. <i>Євангельська притча</i>	44
Годинникові колеса. <i>Літературна притча. Григорій Сковорода</i>	45
Корінь і стебло. <i>Народна притча</i>	46
РОЗКАЖУ ВАМ БАЙКУ	48
Байка про байку. <i>Іван Франко</i>	49
Лисиця і ворона. <i>Байка. Езоп</i>	54
Муха і бджола. <i>Байка. Леонід Глібов</i>	56
МИ — ОДНІЄЇ КРОВІ	58
Пахне ліс осінній. <i>Мирослава Кулик</i>	59
Гусенятко. <i>Оповідання. Микола Вінграновський</i>	60
Гавеня і Соловей. <i>Василь Сухомлинський</i>	66

КОЛИ ЩЕ НЕ БУЛО ПИСЬМА	68
Перші писемні знаки	69
Як написали найпершого листа. <i>Уривок з оповідання. Ред'ярд Кіплінг</i> ..	69
Предметні листи	77
Знамениті дари. <i>За Геродотом</i>	77
Найдавніші українські книги	78
Повчання дітям. <i>Князь Володимир Мономах</i>	78
Ярослав Мудрий. <i>Віктор Близнець</i>	80
Наша столиця — Київ. <i>Анатолій Григорук</i>	81
ГЕРОЙСЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ	83
Герої не вмирають	84
Воевода Дмитро. <i>Уривок з поеми. Володимир Малик</i>	85
Король Данило. <i>За Антоном Лотоцьким</i>	86
Запорозька Січ. <i>Марія Хоросницька</i>	87
З РІЗДВОМ, З КОЛЯДОЮ!	88
Зимові свята	89
Як дзвенять сніжинки. <i>Оповідання. Василь Сухомлинський</i>	89
Зимою. <i>Богдан Лепкий</i>	90
Колядуємо та віншуємо	91
Колядка	91
У дзвіночки дзвонимо	92
Посівання	92
Віншування.....	93

У підручнику використані такі інтернет-джерела:

1. http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%BC%D1%96%D1%84%D0%B8 (с. 13)
2. <https://etnoxata.com.ua/statti/traditsiji/kviti-katerini-bilokur/> (с. 15)
3. <https://violity.com/ru/102741661-ranok-na-dinci-hud-vasilkivskij> (с. 23)
4. <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/19/1854-narodyvsya-sergiy-vasylkivskyy-zhyvopysec> (с. 88)